

Azərbaycanda Xına Bitkisinin Qapalı Şəraitdə Becərilməsi Və İqtisadi Səmərəsi

T.M. Sadıqov

AMEA Dendrologiya İnstitutu, Mərdəkan qəsəbəsi, S.Yesenin küç., 89, Bakı AZ1044, Azərbaycan;
E- mail: Sadigovtofig@mail.ru

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində (Naxçıvan, Abşeron, Şirvan və Gəncə) qapalı istixana şəraitində xına bitkisinin becərilməsi, xına məhsulu və monoflor bal almaqla böyük iqtisadi səmərə əldə edilməsinin mümkünlüyü haqda məlumat verilir.

Açar sözlər: Xına bitkisi, xına şitilləri, arı ailəsi, monoflor bal, məhsul, toxum, dərman

Azərbaycanın təbii-iqlim şəraitində xına bitkisinin becərilməsi ölkəmizin bu məhsula olan tələbatını təmin etməyə imkan verir, ilk yeni məhsul olan monoflor balın alınması və satışı iqtisadi gəlir gətirir (Abbasov, 1970; Аббасов и др., 1976; Sadıqov, 2007; Məmmədov və b., 2008).

Xına bitkisi öz morfoloji əlamətlərinə görə Ağlarot fəsiləsinə aid edilir. Hazırda Lavsoniya cinsinin *Lawsonia inermis* L. adlı bir növü var. Bu bitki çoxillik həmişəyaşıl kol olub, 1,5 m-dən 7,0 m-ə qədər boy atır və 20-30 il yaşayır. Yabani halda Ərəbistanın, Şimali Amerikanın tropik-subtropik sahələrində bitir və Misir, Tunis, Hindistan, Yaponiya, İran və Şrilanka adasında mədəni şəraitdə becərilir.

Ən yaxşı xına məhsulu Misir xınası hesab edilir və dünya bazarında baha qiymətə satılır. İlk dəfə Qədim Misirdə ondan müalicəvi, kosmetik və təbii boyaq bitkisi kimi istifadə edilmişdir. Sonralar xınadan Yaxın və Orta Şərqlə xalqları da istifadə etməyə başlamışlar.

Xına saçların uzanmasına və dibinin bərkiməsinə kömək edir, onların tökülməsinin qarşısını alır. Şərqlə təbabətində xınadan toz şəklində dermatit və ekzema xəstəliklərinin müalicəsində istifadə olunur. Həmçinin baş ağrısının qarşısını alınması üçün xına bitkisi müalicəvi əhəmiyyətə malikdir. Xından müxtəlif boyaq maddələri alınır. Dünyada istehsal olunan xına məhsulunun 50%-ə qədəri Fransanın payına düşür.

Keçmiş SSRİ-də xına tozuna illik tələbat təqribən 800 ton olmuşdur. Bu məhsul ölkəyə xaricdən gətirildiyindən onun özünün yetişdirilməsi qərara alınmışdır. Bunun üçün müxtəlif respublikalarda xına bitkisinin becərilməsi üçün təcrübələr aparılmasına başlandı.

Azərbaycan Elm Akademiyasına xına bitkisinin yetişdirilməsi üçün tədqiqatlar aparılması tapşırıldı və onun bir çox rayonlarında yerləşən elmi-tədqiqat institutlarında yetişdirilməsinə start verildi. 1975-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının

Naxçıvan Elm Mərkəzində ilk sınaq təcrübələri aparıldı və həmin ildən başlayaraq aparılan hərtərəfli çoxillik tədqiqatlar, əldə edilən müsbət nəticələr keyfiyyətli xına və toxum məhsulunun istehsalına rəvac verdi. Naxçıvanda aparılan elmi tədqiqatlara əsaslanaraq, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti 1986-1990-cı illərdə 100 ton xına və basma istehsal edilməsi üçün yeni xına müəssisəsi yaradılması haqqında qərar qəbul etdi (Abbasov, 1970; Аббасов и др., 1976)

Şəkil. Monoflor bal almaq üçün qapalı şəraitdə yetişdirilmiş və çiçəklənmiş xına ağacı (2 illik, 3 metr hündürlüyündə).

Azərbaycan Respublikası Xəzər rayonu Binə qəsəbəsində EMA şirkətinin istixanasında xına çi-

çəklərindən monoflor balın alınması üzərində aparılan tədqiqatlar müsbət nəticə vermişdir (İxtira J 201372. 02.04.2012).

1976-cı ildən keçən müddət ərzində 50 ədəd xına kolu üzərində təcrübə aparılmış və qapalı şəraitdə məhsul alınmışdır. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, xına kolları açıq şəraitdə özünü birilik bitki kimi göstərdiyi halda, qapalı şəraitdə həmin kollar xınanın İran ekotipinə məxsus müəyyən morfoloji xüsusiyyətlərini saxlayır, özünü çoxillik bitki kimi göstərir və il ərzində fenoloji fazalarını başa vurmaqla iki-üç dəfə məhsul verir.

Qapalı şəraitdə becərilən xına kollarına il ərzində hava şəraiti ilə əlaqədar olaraq tələb olunan qədər su verilməlidir. Hər suvarmada 1 m² sahəyə 1,0-1,5 litr su sərf edilməlidir. İl ərzində qapalı şəraitdə xına bitkisinin becəriləndiyi sahədə əl ilə 7,0-10,0 dəfə əlaq edilir. Sahəyə bir dəfə əsas gübrə şəklində, iki dəfə yemləmə şəklində birinci və ikinci yığımdan sonra üzvi və mineral gübrə verilmiş, kolların dibi dörd dəfə yumşaldılmışdır. Zərərverici və xəstəliklərə qarşı dörd dəfə (hər rübdə bir dəfə) kimyəvi mübarizə (0,5%-li Bİ-58-ilə) aparılmalıdır.

Qapalı şəraitdə əkilən dördillik xına kollarının hündürlüyü 1,5 metrədən 3,0 m-ə çatır və yüksək keyfiyyətli toxum və xına məhsulu verir. Təcrübə və analizlərin nəticələri göstərir ki, qapalı şəraitdə 1 m² sahədə 4 ədəd xına kolu əkilərək becərmək mümkündür.

Bu sahədə becərilən hər bir dördillik xına kolundan birinci yığımda 250 q-dan 1,3 kiloqramadək, ikinci yığımda isə 300 q- dan 1,5 kq-dək yaş xına yarpağı yığımaq mümkündür. Bu halda hər kvadrat metr sahədən iki yığım prosesində orta hesabla 2 kiloqramdan 11 kq 200 qrama qədər yaş xına yarpağı yığımaq olar. 1000 m² sahəyə əkilmiş 4000 ədəd xına kolundan orta hesabla 2,2 tondan 11,2 tona qədər yaş xına yarpağı toplamaq mümkündür. Yığılan yaş xına yarpaqlarından isə 26-29%- ə yaxın quru xına yarpağı əldə oluna bilər. Yəni 1000 m² sahədən orta hesabla 3,0 t quru xına yarpağı əldə etmək mümkündür.

Bizim apardığımız 30 ilik tədqiqatlarson nəticədə, təbii seçmə yolu ilə *Lawsonia inermis* L. növündən il boyu çiçəkləyən yeni "Sərxan" xına sortu alınmışdır. Bu sort il boyu çiçəkləməklə yanaşı, həm də 35-40%-ə qədər xına məhsulu verir. Bu da iqtisadi cəhətdən həm xına məhsulu, həm də və

monoflor balın alınması üçün çox əhəmiyyətlidir.

1000 m² sahədə 5 ədəd arı ailəsi yerləşdir-məklə il ərzində həmin Xına sahəsindən 100 kq monoflor bal almaq olar. Aparılan çoxillik tədqiqat-ların nəticələrinə əsaslanaraq demək olar ki, qapalı şəraitdə həm keyfiyyətli xına toxumu, həm də yüksək keyfiyyətli xına məhsulu toplamaqla yanaşı, xına əkilmiş istixanada arı ailəsi saxlamaqla Azərbaycanda istehsal olunmayan və ilk dəfə bizim tərəfimizdən alınmış ilk dəfə bizim tərəfimizdən alınmış monoflor bal almaqla 0,1 hektar xına sahəsindən 100000 manata qədər gəlir götürmək mümkündür.

İqtisadi hesablamalar göstərir ki, qapalı şəraitdə hər hektar xına sahəsindən 100-500 min man. gəlir götürmək olar. Azərbaycanın təbii iqlim şəraitində Xına bitkisinin becərilməsi ölkəmizin bu məhsula olan tələbatını təmin etməyə imkan verir və ilk yeni məhsul monoflor balın alınması və satışı iqtisadi gəlir gətirər.

Aparılan çoxillik tədqiqatlara Azərbaycanın Naxçıvan, Abşeron, Şirvan və Gəncə bölgələrində qapalı istixana şəraitində xına bitkisindən xına məhsulu və Monoflor bal almaqla böyük gəlir götürmək mümkündür.

Xına bitkisinin həmişəyaşıl kol olmasını, iyun ayından başlayaraq ilin sonunadək daima çiçəklən-məsini xoş ətrə malik çiçəklərinin və gözəl rəngli meyvələrinin olmasını nəzərə alaraq, respublikanın park, bağ və müəssisələrin ərazisində əkilməsi məqsədəuyğundur və bu məsələ yaşıllaşdırma idarəsinə tövsiyyə olunur.

ƏDƏBİYYAT

- Məmmədov Q., Cəfərov A.B., Mustafayeva Z.** (2008) Əkinçilik və bitkiçiliyin əsasları. Bakı: Elm, 324 s.
- Sadiqov T.M.** (2007) Azərbaycanda Xına, Basma Bitkilərinin becərilmə texnologiyası və kosmetik tibbi müalicəvi əhəmiyyəti. Bakı: Nurlan, 206 s.
- Аббасов М.А.** (1970) Геооморфология Нахичеванской АССР. изд. Баку: Элм, 210 с.
- Аббасов Р.М., Машанов В.И, Мамедов Ф.М.** (1976) Хна - перспективная культура для возделывания в Азербайджане. Изд.АН. Азерб. ССР (сер.биол.науки), №3: 25-19.

**Экономическая Эффективность и Выращивание Растения Хны
В Азербайджане В Закрытых Условиях**

Т.М.Садыгов

Институт дендрологии НАНА

В статье представлена информация о выращивании растения хны в закрытых тепличных условиях в различных регионах (Нахчивань, Абшерон, Ширван, Гянджа) Азербайджана, а также о возможностях получения экономической выгоды с продукции и с получения монофлорного меда этого растения.

Ключевые слова: *растения хны, рассада хны, пчелиная семья, монофлорный мед, продукт*

Cultivation of Henna Plant Under Conditions of Indoor Greenhouse and Its Economic Profit

T.M. Sadigov

Institute of Dendrology, ANAS

Information on the cultivation of Henna plant under conditions of indoor greenhouse in different regions of Azerbaijan (Nakhchivan, Absheron, Shirvan and Genge) and possibility of getting high economic profit from henna products and Monoflora honey has been presented.

Key words: *Henna plant, seedlings, the bee family, monoflora honey, henna products, herbal seeds, drugs*